

հետևա՛յ բարոյաբաժանան առականքն են ու պատմութեանքն: Ահէ՛ ընդ մէջ յագումանքի հետ զհետեզում են գրաւոր վարժութիւններ. որոնց միջոցով աշակերտը ծանօթանում է միջանի ուղղագրական ու քերականական կանոնների հետ:

Մարդ ակամայ ձեռներն է վար գցում, երբ տեսնում է այս դասագրքի մէջ 10—15 ուղղագրութիւն միասին գործածուած: Եւ այսպիսի մի ձեռնարկի օգնութեամբ նոր սերունդը պէտք է հայերէն սովորէ:

Թարգմանութիւնները շատ թերի են կատարուած. օրինակ՝ «Գիւղի գրագէտը»: մարդ գծուարութիւնով է կարողանում ձանաչել սրա իսկականը (Грамотѣй, Вольверъ-ի դասագրքից), այնքան անճոռնի է թարգմանութիւնը: Բերենը մի նմուշ ալ. Ա-ի զիտական բացատրութիւնների.

«Օղ եւ Բամի».—«Վեր առնենք մի թղթէ պարկ, փշենք, ուռցնենք նրան, իսկ յետոյ բռունցքով խփենք. պարկն իսկոյն կը ճայթի և կը արագուի. դա օդն էր»:

«Բամի» ու արեւը.—«Ճանապարհորդը արեւից տաքացած, հանում է վերարկուն, ծալում և կապում «թամրին».—Թնչ թամր է դա: Գուցէ մարդը ձիու վրայ էր նստած, բայց ձիու մասին ոչ մի խօսք չի եղած:

Դասագիրքը բովանդակութեան կողմից աչոքումանքից չէ:

Այդպիսով, «Մայրենի լեզու»-ների մէջ, ըստ իս, այնուամենայնիւ, Դ. Աղայեանցինն է մնում լուսագոյնը:

ՀԱԹ

36) Vita I Guinet: „LA TURQUIE D'ASIE, Tom I—892 p. II—884. III—780. IV—716". Պ. Քիլնէ. «Ասիական Թիւրքիան, 4 հատոր, 3272 երևու

Դժուար է ցոյց տալ մի աշխատութիւն, որը կատարելապէս պատկերացնէր Թիւրքիայի տնտեսական-սոցիալական վիճակը: Եղածները կամ ճանապարհորդական թուոյցիկ ապաւոթիւններ են պարունակում իրանց մէջ, կամ զուտ մասնագիտական, հնագիտական, բուսաբանական, երկրաբանական և այլ ուսումնասիրութիւնների: Ահա այդ պահաւոր լրացնել է փորձում ալ. Քիլնէ իր այս հսկայական աշխատութեամբ, որ բոլորակացած է 4 հատորներից—երեքական գիրք իւրաքանչիւր հա-

տորում՝ զարդարուած բազմաթիւ քարտէշներով ու վիճակագրական տախտակներով:

Հեղինակը նախօրօք ուսումնասիրել է Թիւրքիայի վերաբերեալ ամբողջ գրականութիւնը, 12 երկար ու ձիգ տարիներ ճանապարհորդել է այդ ընդարձակ երկրի զանազան գաւառներում, հարց ու փորձ է արել պաշտօնական ու ոչ պաշտօնական ձեռնհաս մարդկանց և ապա նոր հրատարակութեան յանձնել իր աշխատասիրութիւնը:

Նա խօսում է Ասիական Թիւրքիայի բոլոր վիլայէթների մասին առանձին-առանձին. յետոյ իւրաքանչիւր վիլայէթի կազմների մասին և գրեթէ միշտ շոյախում է հետեւեալ հարցերը. 1) Վարչական բաժանումն—տարածութիւն և սահմաններ. 2) Ազգաբնակչութիւն ըստ կրօնի և ազգութեան. 3) Ժողովրդական բարքեր ու սովորութիւններ. 4) Դպրոցներ. 5) Վաճառականութիւն. 6) Արդիւնաբերութիւն. 7) Ճանապարհների հաղորդակցութիւն. 8) Գետեր, լեռներ, հանքեր և անտառներ. 9) Հարկահանութիւն. 10) Պետական ել և մուտք:

Հէնց միայն վերնագրի այդպիսի ստորաբաժանումը բաւական է, որպէս զի ընթերցողին ցոյց տայ, թէ որքան հետաքրքրաշարժ նիւթեր է պարունակում այդ դիրքը: Բայց ասել, թէ նա միանգամայն հեռու է սխալներից, թէ բառիս բուն նըշանակութեամբ լիակատար ուսումնասիրութիւն է—զադեռար կը լինէր: Շատ տեղ հեղինակը ընկնում է մանրամասնութիւնների մէջ, հաղորդում է ճիշտ ու նորագոյն տեղեկութիւններ, իսկ շատ տեղ էլ բաւականանում է միմիայն թուուցիկ տեսութեամբ: Սակայն խստապահանջ լինել չէ կարելի, որովհետեւ Թիւրքիան այն երկիրն է, որտեղ չը կայ կանոնաւոր վիճակագրութիւն, չը կայ անհրաժեշտ տեղեկութիւնների մի մաքուր աղբիւր: Պարզ է ուրեմն, որ այդպիսի պայմաններում խօսք անգամ չի կարող լինել լիակատարութեան ու անսխալականութեան մասին: Կարելի է ասել միայն այսքանը, որ պ. Գիյնէ տուել է այն, ինչ որ կարողացել է, ինչ որ հնարաւոր է եղել:

Գերմանացի հեղինակներից Նաումանի «Vom Goldnen Horn zu dem Quellen des Euphrat» և Կարլ Կանենբերգի «Kleinasien's Naturschätze» խորագրով գրքերը չունեն այնպիսի ընդարձակութիւն ու նիւթերի բազմակողմանիութիւն, ինչպէս այս ֆրանսիացի հեղինակի աշխատութիւնը:

Հեղինակը միշտ անաչառ կերպով ընդգծում է իրերի դրութիւնը, առաջ է բերում փաստերն ու վիճակագրական տեղեկութիւնները, եզրակացութիւնը թողնելով ընթերցողներին: Բաւական է ուշադրութեամբ կարդալ այդ փաստերը, համեմա-

տեղ ուրիշ երկրների հետ, որպէս զի մարդ տկամայից բացա-
կանէ։

—Որպիսի բնդարձակ ու բարերեր երկիր է Ասիական
Թիւրքիան, բայց միեւնոյն ժամանակ որքան խոց ու յետամնաց
է նա կուլտուրայէն, որքան անշուտ ու հարստահարուած է
նա բռնակալ կառավարութեան կողմից։

Այդ իրողութեան պերճախառ ազդեցութիւնք մէկն էլ կազ-
մում է ազգաբնակչութեան քանակութիւնը կար ժամանակ, երբ
Փոքր Ասիան մի շարք ծագկած պետութիւնների որքան էր և
ունէր մեծաքանակ ազգաբնակչութիւն, իսկ այժմ շնորհիւ վար-
չական կորստաբեր սիւսանմի և արեղ սոցիալական պայման-
ների, ազգաբնակչութեան թիւը հազիւ հասնում է 15,553,186-ի,
այսինքն իւրաքանչիւր քառակուսի կիլոմետրի վրայ մօտ 12
հոգի։ Այդ թուի ողորմելիութիւնն հասկանալու համար քառա-
կան է աչքի առաջ ունենալ, որ իւրաքանչիւր քառակուսի կի-
լոմետրի վրայ ապրում են *)։

Թիւրքիայում .	12 հոգի
Ճրանսիայում .	71 »
Գերմանիայում .	97 »
Անգլիայում .	125 »
Բելգիայում .	218 և այլն

Գ. Քիյնէ տալիս է մանրամասն տեղեկութիւններ Ասիա-
կան Թիւրքիայի ազգաբնակչութեան մասին։ Այդտեղ մեզ հա-
մար հետաքրքիր կարող են լինել հայերին վերաբերեալ թուերը։
Ո՛րքան հայ կայ Թիւրքիայում—Ինչպէս յայտնի է այդ հարցի
մասին շատ է խօսուել ու գրուել 70-ական թուականներից մին-
չեւ օրերս։ Սակայն արտայայտուած կարծիքներն այնքան հա-
կասական են, այնքան տարբերում են միմեանցից, որ շատ
դժուար է նրանցից մի որոշ եզրակացութիւն դուրս բերելու։
Այսպէս, օրինակ, այդ թիւը հասնում է.

Ըստ «Ազգ. Հիւանդանոցի 1902 թ. Օրացոյցի»	2,300,000-ի.
» Վազների ¹⁾	1,300,000 »
» պրոֆ. Վամբերի ²⁾	1,131,128 »
» Ս. Բարխուդարեանի	3,500,000 »
» զենեքալ Զելինովի	1,219,750 »
» պրոֆ. Զուպանի ³⁾	1,226,750 »

*) Prof. Hickmann: „Universal Taschen-Atlas“.

¹⁾ Dis Bevölkerung der Erde 1891.

²⁾ „Deutsche Rundschau“ 1896. Februar.

³⁾ „Ausland“ 1891. № 20

⁴⁾ „Записки Кавказа. отдѣл. Импер. рус. Географ. Общества“
ШVX, 1895.

⁵⁾ „Petermanns Mitteilungen“ 1896.

Իսկ «La Turquis d'Asie» գրքի հեղինակը չի տալիս հայերի ընդհանուր թիւը, այլ առաջ և բերում իւրաքանչիւր վիլայէթի ու սանջաղի ազգաբնակչութեան ցուցակը առանձին առանձին: Դրանց միջից գտելով հայերի թիւը, կը ստանաք՝ Փոքր Ասիայում 939,000, իսկ ամբողջ Թիւրքիայում 1,144,000. ուրեմն դարձեալ մի տարբեր կարծիք: Իսկ թէ այդքան բազմազան կարծիքներից որն է աւելի ճիշտը, որն է աւելի մօտ իրականութեանը—դա մի ծանրակշիռ հարց է, որին, գուցէ, վերագառնանք առանձին յօդուածով:

Ե. ԹՈՓՉԵԱՆ

37) Ս. ԶԻԼԻՆԿԱՐԵԱՆ և Տ. ՌԱՇԵՄՍԶԵԱՆ, Էլէմսակա-նութիւն, (ժողովրդական բնագիտական գրադարան № 6), 1902 թ. Ալէք-սանդրօպօլ, շինն է 15 կոպ.:

Այդ պարոնների կաղմած միւս «բնագիտական» գրոյցների հետ անծանօթ ենք, սակայն, եթէ նրանք էլ գրուած են այս «էլէմսակաւնութեան» նման թէ ոճով և թէ հմտութեան կողմից—առանձին ուրախանալու առիթ չունի մեր ժողովուրդը: Գիտութիւնը ժողովրդականացնելու իղձը չառ լաւ բան է, սակայն միայն իղձը բաւական չէ մի գործ աջող կերպով գլուխ բերելու համար: Եւրօպայում ճիշտ գիտութիւնները ժողովրդականացնելու փորձը անում են այն գիտնականները, որոնք բացի մասնագիտական հմտութիւնը՝ ունեն նաև կենդանի ու հետաքրքրական ոճով պատմելու չնորհք. մինչդեռ մեր այդ երկու պարոնները նախ՝ բաւական մակերևոյթային, անկատար տեղեկութիւններ ունեն այն երեւոյթների մասին, որ ձգտում են ժողովրդականացնել և, երկրորդ՝ բոլորովին անչնորհք են իրանց մտքերը ճիշտ գիտութիւններին վայել կերպով արտայայտելու: Երկար կանգ առնել այդ գրքոյկի վրայ մտադիր չենք. բաւական է հէնց այն, որ այդ պարոնները «ներկայ գիտութիւնից» խօսելով, սկի տեղեկ չեն այդ գիտութիւնից: Ինքներդ դատէք. «աղաներից մէկը» հարցնում է.

—Բայց ի՞նչ ոյժ է այդ էլէմսակաւնութիւնը:

Դրանք պատասխանում են.

—Ներկայ գիտութիւնը հաստատ կերպով չի կարող այդ բանը որոշել, այլ ասում է. այստեղ էլ մարդիկ գործ ունեն մի ծածուկ նիւթի կամ ֆլուդիումի հետ:

Մի այլ տեղ (էրես 14) արւում է այսպիսի բացատրութիւն «ֆլուդիումի» մասին.

«Գիտնականներն ընդունում են, որ աշխարհում գտնուած